

Nakşî-Halidî Şeyhi Hasan Hilmi Dağistanî'nin Hayatı, Eserleri ve Nefs ile İlgili Görüşleri*

Halim GÜL
Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
halimgul@hotmail.com

Öz

Nakşî-Halidî ve Şâzelî Tarikatı şeyhi olan Hasan Hilmi Dağistanî, 19. ve 20. yüzyılda Kuzey Kafkasya'nın Dağistan bölgesinde yaşamış âlim ve mutasavvıflardan biridir. Bilindiği gibi Dağistan'da ve Çeçenistan'da Rus istilasına karşı Nakşî-Halidi şeyh ve müridleri tarafından organize edilen bir direniş hareketi başlamıştır. Ruslar, bu direnişleri "müridizm" olarak isimlendirmişlerdir. Rusların asırlarca sıcak denizlere inme politikasına ket vuran, engelleyen Kuzey Kafkasyalılara bu bilinci veren Nakşî-Halidî şeyhleridir. O şeyhlerden birisi de Hasan Hilmi Dağistanî'dir.

Bu makalemizde, Hasan Hilmi Dağistanî'nin hayatı, eserleri ve görüşleri üzerinde durulacaktır. Müellifimiz çok velûd bir sufi olduğundan, tasavvuf ilminin birçok konusunu eserlerinde izah etmektedir. Onun bütün görüşlerini bu kısa makalemizde alıp değerlendirmemiz mümkün olmadığından biz bu çalışmamızda kısaca hayatı, eserleri ve özellikle "nefs ile mücadele anlam ve önemi ile ilgili görüş ve düşüncelerini değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: Nakşî, Halidî, Hasan Hilmi Dağistanî, Nefis, Mücâhede

Biography of Hasan Hilmi Daghistani, His Works And His Sufi Views

Abstract

Hasan Hilmi Daghistani, a sheikh of both Naqshi-Khalidi and Shazeli sufi order is one of the scholars and sufis living in the region of Daghistan, the North Caucasus in the 19th and 20th centuries. Nakshi-Khalidi sheikhs and disciples organized a resistance movement against invasion of Russia at Daghistan and Chechnya. Russians called this resistance as muridism.

The factor that prevented the Soviet Union from accomplishing their policies to access to the warm waters was the guidance of Nakshi-Khalidi sheikhs in the North Caucasus. Hasan Hilmi Daghistani was one of these sheiks who raised awareness among the people. In this study, we will deal with the biography of Hasan Hilmi Daghistani, his works and his sufi views. Since he was a interpretationsprolific author, he commented upon many issues of Sufism in his works. However, we will only discuss his biography, his works and especially his ideas about the meaning and the importance of jihad against self (*nafs*).

Keywords: Nakshi, Khalidi, Hasan Hilmi Daghistani, Self (*nafs*), Struggle.

---

*Bu makale daha önce 13-15 Ekim 2015 tarihleri arasında Gence'de düzenlenen "VIII. Uluslar arası Atatürk Kongresi"nde sunulan tebliğin makale olarak genişletilmiş halidir. Sufimizin hayatı eserleri ve tasavvufi görüşleri ile ilgili bir çalışma tarafımızca halen sürdürülmektedir.

GİRİŞ

Nefs konusu, kelim ve felsefe ilminde genellikle ruh konusu ile birlikte ele alınıp incelenmiştir. Bu iki ilim dalı, nefsin mahiyeti, araz mı cevher mı, hadis mi kadim mi gibi konular üzerinde önemli tartışmalar yapmışlardır. Tasavvuf ilmi ise bu gibi konulardan ziyade nefsin mertebeleri, nefis muhasebesi, nefis-hevâ ilişkisi, nefsin kötülükleri, hastalıkları, bu hastalıkların tedavi yolları, nefisle mücâhede yöntemleri ve nefis terbiyesi gibi konular üzerinde durmuştur.

Nefisle mücâhedeyi esas kabul eden İslâm tasavvufunda, fitrî duyguları bastırma ve nefsi öldürmek söz konusu değildir. Tasavvuf ehli nefsi terbiye ederek onu yaratılış gayesine uygun bir hâle dönüştürmeyi gaye edinmişlerdir. Kur’ân, günahlara karşı uyanık ve hassas olma durumu olan takva ile bizatihi şüpheli olan şeylerden kaçınma anlamına gelen verâyı teşvik etmektedir. Yine Kur’an, insanın gönül dünyasını zenginleştirmeyi hedefleyerek farz ibadetlerin yanında nafîle ibadetlere yönlendirmektedir.¹ Bilindiği gibi bu ibadetlerden amaç, insanı iman ve ahlâk yönünden olgunlaştırmakla birlikte, asıl onun iradesini kuvvetlendirerek nefsin negatif yönleriyle mücâhedeyi kolaylaştırmaktır.

Bu makalemizde, yukarıda da ifade edildiği gibi büyük bir âlim ve sufi olan Hasan Hilmi Dağıstanî'nin hayatı, eserleri ve görüşleri ele alınıp değerlendirilecektir. Müellifimiz çok velûd bir sufi olduğundan, tasavvuf ilminin birçok konusunu eserlerinde izah ettiği görülmektedir. Onun bu eserlerinde ortaya koyduğu görüşlerine yönelik bir çalışmamız halen devam etmektedir. Biz bu makalemizde sufimizin kısaca hayatı, eserleri ve özellikle “nefs ile cihad” ın anlam ve önemi ile ilgili görüş ve düşünceleri üzerinde duracağız.

A-Hasan Hilmi Dağıstanî'nin Hayatı²

1-İsmi, Doğum Yeri ve Tarihi

Müellifimizin tam ismi; Hasan Hilmi Efendi bin Muhammed bin Hüseyin el-Kahî ed-Dağıstânî en-Nakşibendî eş-Şazelî el-Kadirî şeklinde zikredilmektedir.

Hasan Hilmi Efendi, 1280/870 yılında Dağıstan'ın “Hid” bölgesinin “Kahib” köyünde dünyaya geldi.³ Bir başka kaynağa göre; Şemvil kazasının Kahib

¹ Bkz., Müzzemmil, 6-8; Müddessir, 1-7; Secde, 16.

² Hasan Hilmi Efendi'nin hayatı ile ilgili bilgiler, müellifin eserlerini tahkik edip yayına hazırlayan Abdulcelil Ata el-Bekrî tarafından yazılan, eserlerin birçoğunun giriş kısmında yer alan bilgilere ve bizzat müellifin kendisinin, eserlerinde verdiği malumata dayanmaktadır.

³ Hasan Hilmi Dağıstânî, Tenbihü's-Sâlikîn İlâ Ğurûri'l-Müteşeyyihîn, erişim tarihi 30/05/2015 http://files.darulfikir.ru/books/Tasawwuf_Knigi_Hasan_Hilmi_Afandi s.6.

köyünde 1268-9/1852 yılında doğdu.⁴ Babası, fazıl ve takva sahibi bir alim olan el-Hac Muhammed el-Kahî el-Hidelî, hac ibadetini yapıp dönerken Cidde de vefat etti. Hz. Havva'nın kabrinin yakınlarına defnedildi. Babası vefat ettiğinde, Hasan Hilmi Efendi beşikte idi. Babası vefat edince terbiyesini annesi Zehîde Hanım üstlendi.⁵

2-İlim Tahsili

Hasan Hilmi Dağıstanî, yedi yaşına ulaştığında kendi kendine Kur'an okumaya başlayıp daha sonra babasının ihlâslı ve vera sahibi arkadaşı kâdi Hasan Bîk adında bir âlimden ders okumaya başladı.⁶ Hasan Hilmi Efendi'nin zahiri ilimleri tahsil ettiği alimlerden biri de kendi köylüsü, el-Hâc İsa el-Kahî'dir.⁷

Kaynaklarda Hasan Hilmi Dağıstanî'nin çalışmaya, araştırmaya ve ilim tahsili ile ilgili bütün vesilelere başvurmakla birlikte, ilmi elde etmesinin Allah Teâlâ'nın fütahatı ile olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca zamanını dünya ve ahretini kazanmak için taksim ettiği; her gün sabah erkenden hocası ile derse başlayıp, hemen akabinden koyun çobanlığı yaptığı, çobanlık yaparken dağda akşama kadar ders çalıştığı, eve döndüğünde de vaktini arkadaşları ile oynayarak boşa harcamadığı, yine hocası ile sabahleyin okuduğu dersleri yazdığı ve bu derslerini mütalaaya başladığında gecelerinin çoğunu sabaha kadar uyanık geçirdiği ve çok az uyuduğu belirtilmektedir.⁸

Hasan Hilmi Efendi, yukarıda isimlerini zikrettiğimiz bu iki âlimden başka vera sahibi ihlâslı ve çok değerli âlimlerden de ilim öğrenmiş ve bütün ilimlerde yetkinlik kazanmıştır. Bu nedenle aklı, ilmi ve anlayışı bakımından âlimlerin ve akıllıların en mükemmeli olduğu kabul edilmiştir.⁹

Müellifimiz gençliğinde ilme ve ibadete sarılıp, zamanının âlimlerinden ihlâslı ve vera sahibi olanlarından zahiri ilimleri tahsille meşgul oldu. Bu konuda bütün akranlarına üstün gelirdi. Okuduğu ders kitaplarının metinlerini ezberlerdi. Kendisini herhangi bir konuda soru sorulduğu zaman ilgili kitabın sahife ve satır numarasını vererek cevaplardı.¹⁰ Müellifin

⁴ Dağıstanî, El-Bürücü'l-Müşeyyede bi'n-Nusûsu'l-Müeyyede, erişim tarihi 30/05/2015 http://files.darulfikr.ru/books/Tasawwuf_Knigi_Hasan_Hilmi_Afandi s. 4.

⁵ Dağıstanî, Tenbîh, s. 6; Bürûc, s. 4.

⁶ Dağıstanî, Tenbîh, s.6.

⁷ "Tenbîhü's-Salikîn" adlı kitabında İmam Gazali'nin tasavvufa intisap etmeden önce okuduğu ilimlerin kendisi için bir perde olduğunu ifade ettiğini aktarırken dipnotta, zahiri ilimlerde üstadım diye bahsettiği el-Hâc İsa el-Kahî'nin de tarikata intisap ettikten sonra benzer ifadeler söylediğini belirtmektedir. Bkz., Dağıstanî, Tenbîh, s. 366.

⁸ Dağıstanî, Tenbîh, s. 6

⁹ Dağıstanî, Tenbîh, s. 8.

¹⁰ Dağıstanî, Tenbîh, s. 8.

yazmış olduğu eseler bu görüşü destekler mahiyettedir. Çünkü inceldiğimiz bütün eserlerinde, bir konu hakkında bilgi verirken selef âlimlerinin görüşlerini aktarırken bunun hangi eserde yer aldığını da belirtmektedir. Bu da onun gerçekten bâtni ilimlerin yanında zahiri ilimlerde de yetkin bir âlim olduğunu ortaya koymaktadır.

Ayrıca “Burûcü’l-Müşeyyede” adlı eserinde, bizzat kendisi, zahiri ve bâtni ilimleri tahsil ettiği şeyh ve üstadlarının senedlerini çok detaylı olarak zikrettiğini görüyoruz.¹¹

Örneğin, İmam Cezûlî’nin “Delâilü’l-Hayrât” adlı eseriyle ilgili iki kanaldan icazet aldığı belirtilmektedir. Birincisi Nakşî ve Şazelî icazetini aldığı şeyhi Seyfullah Gumûkî diğeri ise ilk intisap ederek sülûkunu yanında tamamladığı ve kendisinden Nakşî icazetini aldığı şeyhi, Abdurrahman el-Asevî’dir. Hatta şeyhi Abdurrahman el-Asevî’ye bu kitabı okutmak için icazet veren Muhammed Abduh el-Mekki’nin, kendisine de icazet verdiğini zikretmektedir.¹² Müellif birkaç kanaldan aldığı icazetlerin senetlerini tek tek zikretmekte, hatta icazet aldığı hocasının senedi ayrı ayrı senede dayanıyorsa, ayrıca onu da zikrettiği görülmektedir. Örneğin şeyhi Seyfüllah Hüseyinî’nin hocası ve şeyhi Zeynullah Şerifi, öğrencisine maddi ve manevi ilimlerle ilgili iki yolla icazet verdiğini, bunlardan birincisinin Zeynullah Şerifi’nin hocası Muhammed Ali b. Zahir’e dayanmakta olduğunu, diğer senedin ise Zeynullah Şerifi’nin intisap ettiği şeyhi ve hocası Ahmed Ziyaüddîn Gümüşhanevî’ye dayandığını belirtmektedir.¹³

Hasan Hilmi Efendi hocası ve şeyhi Seyfüllah Hüseyinî’nin kendisine Kütüb-i Sitte ve diğer birçok eserler ile akli ve nakli ilimlerle ilgili icazet yazdığını belirtmekte ve bunları uzun uzun zikretmektedir. Bunun sebebinin ise, İmam-ı Rabbanî’nin Mektubât’ında belirttiği şu görüşü olduğunu ifade etmektedir: “Bir ilimden tam bir fayda elde edebilmek ancak o ilmi okuduğu hocasının izniyle mümkündür.”¹⁴

Fıkıh ilminde şeyhi Seyfullah Hüseyinî’nin senedinin Molla Celal Muhakkik Devvânî’ye dayandığını, dolayısı ile kendisinin de bu yolla fıkıh ilminde icazet aldığını belirtmektedir.¹⁵ Aynı kitabın ilerleyen sayfalarında Gümüşhanevî’nin şeyhi Ahmed b. Süleyman Tırablusî’nin zahiri ilimlerde Mısır ve Şam âlimlerinden okuduğu kitapların senedini çok detaylı olarak zikrettikten sonra şöyle demektedir: “Bütün bu eserleri Süleyman Tırablusî, Ahmed Ziyaüddîn Gümüşhanevî’ye, o da Zeynullah Şerifi’ye, o da şeyhim Seyfullah Hüseyinî’ye okuyup ve okutmak için icazet vermiştir. Hocam ve

¹¹ Dağistanî, Tenbîh, s. 377 vd.

¹² Dağistanî, Bürûc, s. 340.

¹³ Dağistanî, Bürûc, s. 339-340.

¹⁴ Dağistanî, Bürûc, s. 341 vd.

¹⁵ Dağistanî, Bürûc, s. 345.

şeyhim Seyfullah Efendi de bana okuyup okutabileceğime dair mutlak bir icazet vermiştir.”¹⁶

Bütün bu bilgiler Hasan Hilmi Efendi'nin de diğer birçok Nakşî-Halidî şeyhleri gibi zahiri ve batini ilimlerde yetkin bir âlim ve mutasavvıf olduğunu ve onu da şeyhleri gibi “zülcenahayn” olarak adlandırabileceğimizi göstermektedir.

3-Tasavvuf Yoluna Girişi

Hasan Hilmi Efendi'nin bu yola ne zaman sülük ettiği ile ilgili kesin bir bilgiye sahip değiliz. Yalnız kaynaklarda, bir gün insanları Allah yoluna davet ederken gönlünde evliyaullah ve mutasavvıflarla sohbet etme iştiyakı parladığı ve onların yoluna girme arzusu ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Kaynaklarda Şeyh el-Hâc Abdurrahman el-Aselî'nin müritlerinden birinin kendisine rehberlik ederek şeyh efendiye gidip intisap ettiğini ve onu kısa sürede yetiştirerek hilafet verdiğini, fakat Hasan Hilmi Efendi kendisinin bu göreve layık olmadığını düşünerek yedi yıl bu görevi gizleyip inzivaya çekildiği belirtilmektedir. Şeyhi bu haline vakıf olunca onu yanına çağırarak şöyle der: “ Ben seni, emirlerin amiri, sultanların sultanı, resulün ve benim halifem yaptım. Sana dünya ve ahreti verdim böylece irşatla emrolundun.”

¹⁷

Hasan Hilmi Efendi bu görevi istemediğinden, birkaç kez kendisini başıslamasını isteyerek şöyle der: “ Ey hocam; sen benden bu büyük işi alıver, çünkü ben ailemle birlikte ne kadar menkûl ve gayr-i menkûl varsa onların hepsini terk ederek insanlardan uzak bir mağarada yaşıyorum.” Bunun üzerine şeyh, ikinci kez emri vurgulayarak bunun mümkün olmadığını; “Sen halifemsin, senin elin benim elim, senin kabulün benim kabulümdür.” der. Bunun üzerine H.Hilmi Efendi şöyle der: “Hocam ben bu yüce görev için ehil değilim.” Şeyh efendi ise emrolunduğun şeyi yap der. Sonra onun sözünü “iştirim ve itaat ettim” diyerek kabul eder. Böylece hilafet seccadesine oturarak insanları irşada başlar.¹⁸

Müellifimiz H. Hilmi bu büyük makama geldikten sonra, şeyhi el-Hâc Abdurrahman el-Asevî (k.s) ikinci kez hacca gidince, yerine de H. Hilmi Efendi'yi görevlendirdi. Abdurrahman Efendi haccını tamamlayıp dönerken Cidde'de vefat etti. O da sufimizin babası gibi orada Hz. Havva (r.anha)'nın kabri yanına defnedildi. Şeyhi Abdurrahman el Asevî vefat edince H. Hilmi Efendi, el-Hâfız el-Hâc Şuayb Efendi el Bâkkinî diye meşhur olan Nakşî şeyhinin yanına gidip intisap etti. O da Hilmi Efendi'yi güzel bir karşılamayla terbiyesi altına alıp yetiştirdi. Onun için Nakşibendî tarikatından icazetli olduğunu gösteren bir belge yazdı. Eş-Şeyh Bâkkinî de Rabb'ine intikal edince H. Hilmi Efendi, Mir Seyfullah en-Nakşibendî eş-

¹⁶ Dağıstanî, Bürûc, s.370-386.

¹⁷ Dağıstanî,, Tenbîh, s. 10.

¹⁸ Dağıstanî,, Tenbîh, aynı yer.

Şazelî el-Kadirî el- Uveysî el-Huseyni en-Nujbetrî el-Ėâzî ĖamûĖî'nin ¹⁹ yanına gidip intisap etti. H.Hilmi Efendi ondan manevi olarak çok istifade etti. Zamanının en büyük kutbu ve şeyhi olan Seyfullah Efendi kalbinde bulunan bütün manevi ilimleri Şeyh Hasan Hilmi Efendi'nin kalbine aktardığını "Kalbimde bulunan her şeyi senin kalbine düktüm" ifadeleriyle söyledi. Seyfullah Efendi, H.Hilmi Efendi'ye, Nakşî, Şazelî ve Kadri tarikatlarından icazet verdi. Bunun yanında adı geçen şeyh efendinin zahir ilimlerle ilgili birçok icazet verdiğini yukarıda ifade etmiştik. Okutmaya icazet verdiği Sahih-i Buhari, Mişkâtü'l-Mesâbih, Delâilü'l-Hayrât, et-Tarîku'l-Âliye, el-Bürdetü'ş-Şerîfe, Hizbü'l-İmam en-Nevevî gibi kitapların yanında daha birçok akli ve nakli ilimlerle ilgili ve müselsel sahih hadis kitaplarının da olduğu anlaşılmaktadır.²⁰

Seyfullah Nujbetrî (k.s) vefet edince Yukarı Ėazanşah'a defnedildi. Bu şeyh efendinin vefatından sonra Hasan Hilmi Efendi, Dağıstan'da Nakşî ve Şazelî tarikatlarında icazetli tek şeyh olarak kaldı. Sözlü olarak Kadiri tarikatından da icazetli olduğu halde yazılı belgesi olmadığı için o tarikatta müritlere seyr ü sülük yaptırmıyordu. Çünkü o sahih bir silsile ile Hz. Peygamber'e ulaştığını gösteren bir icazet olmadan bu alanda görev yapmanın doğru olmadığı kanaatindeydi.²¹ Eserlerinde Dağıstan bölgesinde herhangi bir şeyh efendinin gözetiminde eğitimi tamamlayarak icazet almadan şeyhlik yapanların çoğaldığını, bu nedenle tasavvuf ve tarikatlarla ilgili birçok bidatlerin zuhur ettiğine dikkatleri çekmektedir.

Kaynaklarda, Hasan Hilmi Efendi, Hicri on dördüncü asrın müceddidi olduğu belirtilmekte, fakat irşad faaliyeti hakkında detaylı bilgi verilmemekte, yalnız Nakşibendî ve Şazelî tarikatındaki mürid ve saliklerinin çoğaldığı, çok kısa zamanda ününün ülkenin en ücra yerlerine kadar yayıldığı ve Allah'a vasil olmak isteyen kimselerin ülkenin doğu ve batısından kendisine yönelmeye başladığı ifade edilmektedir.²²

Hasan Hilmi Efendi intisap ettiği üç şeyhini değerlendirirken son intisap ettiği şeyhi, Seyfullah Nujbetrî'nin manevi derecesinin, diğer iki şeyhinden daha yüksek olduğunu ifade etmektedir.²³

4-Silsilesi

Hasan Hilmi Dağıstanî, "el-Bürûc" adlı eserinde yukarıda da ifade edildiği gibi Nakşibendi tarikatına mensup Abdurrahman el-Asevî'ye intisap etmiştir. Yıllarca onun sohbetlerine devam etmiş ve ölümünden sonra şeyhinin tekke arkadaşı ve dostu âlim el-Hâc Şuayb Efendi el Bâkkini'ye intisap etmiştir. Şuayb Efendi'nin vefatından sonra da hem Nakşî ve hem de

¹⁹ Dağıstanî, Tenbîh, s. 11.

²⁰ Dağıstanî,, Tenbîh, s. 11-12.

²¹ Dağıstanî,, Tenbîh, s. 12.

²² Dağıstanî,, Tenbîh, s. 13.

²³ Dağıstanî,, Bürûc, s. 357.

Şazeli icazetini aldığı Seyfullah Hüseyinî Nojbekrî Gazî Gamûkî Nakşibendî Şazeli Kadirî Uveysî'ye intisap etmiştir. Mezkur eserinde her üç şeyhten de irşad için kendisine mutlak icazet verildiğini belirtmektedir.²⁴ Müellif bu üç şeyhin silsilesine kitabında detaylı olarak yer vermektedir. Söz konusu Nakşî silsilesi şöyle belirtilmektedir:

a- Silsile: 1- Hasan Hilmi el-Kahî, 2- el-Hac Abdurrahman el-Asevî, 2- Cebrâil Efendi, 4- Mahmud Efendi, 5- Yunus Efendi, 6- İbrahim Kadkaşî, 7- Muhammed Salih, 9- İsmail Kürdemirî, 10- Mevlânâ Halid Bağdadî, 11- Abdullah Dehlevî. Bundan sonraki silsile diğer Nakşî silsile ile aynıdır. Bu silsilede Mahmud Efendi'nin Halidi Bağdadî'nin Dağıstan halifesi olan İsmail Kürdemirî'nin diğer halifesi Haşim Yemşânî'ye de intisap ettiği belirtilmektedir.²⁵

b- Silsile: 1- Hasan Hilmi el-Kahî, 2- Şuayb Efendi, 3- Ahmed Telâî, 4- Mahmud Efendi. Bundan sonraki isimler birinci silsile ile aynıdır.²⁶

c- Silsile: 1- Hasan Hilmi el-Kahî, 2- Seyfullah Üveysî 3- Muhammed Zakir, Mahmud Efendi. Bundan sonrası yukarıdaki silsilelerin aynısıdır. Seyfullah Üveysî'nin silsilesi diğer bir koldan Zeynullah Nuri b. Habibullah Şerifî vasıtasıyla Ahmed Ziyauddîn Gümüşhanevî'ye dayanmaktadır.²⁷

Hasan Hilmi Efendi eserinde bu şeyhlerin kendisine yazmış olduğu icazetleri detaylı bir şekilde zikretmektedir.²⁸

5-Ahlakı

Hasan Hilmi Efendi, güzel ahlak, selim tabiat ve büyük hayâ sahibiydi. Bütün ilimlerde yetkin bir kimse idi. Güzel yüzlü ve konuşması etkili idi. Onu gören herkes severdi. Vakarlı, hilm sahibi, cömert, ahlakı ismine mutabık idi. Sesi güzel, yüzünün rengi siyaha yakın beyaz, sakalı uzun, saçları sık ve beyazlamıştı. Bedeni zayıf, orta boylu idi.

Kendisini aldatmak için yanına gelen kimseyle konuşur, durumuna uygun bir şekilde ahlakını güzelleştirirdi. Olağan üstü şeylerin, keşfin gösterilmesine izin vermez, şöyle derdi: "Keşf, erkeğin hayzı, şeytanın makamıdır." Kendisinde ortaya çıkan ilahi keşifleri ortaya koymaz, ancak

²⁴ Dağıstanî, Bürûc, s. 345.

²⁵ Dağıstanî, Bürûc, s. 349; Eseri tahkik eden Abdülcelil Ata el-Bekrî ise "Dağıstan'da Nakşibendi Tarikatı Silsilesi" başlığı altında Hasan Hilmi Efendi'nin birinci silsilede verdiği isimleri zikrettikten sonra, Hasan Hilmi Efendi'ye sonra silsilede yer alan şeyh efendilerin isimlerini zikretmektedir. Söz konusu silsile şöyledir: 1-Hasan Hilmi Efendi 2- Muhammed Ya'sûb 3- Humeyd Efendi 4- Hüsünil Muhammed Efendi 5- Muhammed Arif Efendi 6- Muhammed Sa'd Hâccı el-Baklûhî 7- Abdulhamid Efendi 8- Hamzat Efendi 9- Muhammed el-Hacdi Efendi 10- Sa'id el-Çerkevî Efendi Bkz. Dağıstanî, Bürûc, s. 8.

²⁶ Dağıstanî, Bürûc, s. 349.

²⁷ Dağıstanî, Bürûc, s.349-351; Ayrıca bkz. Hamit Algar, "Volga-Ural Bölgesinin Son Büyük Nakşibendî Şeyhi: Şeyh Zevnullah Resulev" Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXXVII/1997, s. 133.

²⁸ Bkz. Dağıstanî, Bürûc, s.352-363.

daha önceki mutasavvıflarda ortaya çıkmış keşifleri anlatırdı. Veleve ki en ufak bir şey dahi olsa, kendisinden şeriata muhalif bir durum görülmemiştir. Dünya ve makam sevgisinden yüz çevirmişti. Nefis riyazetini, az yiyerek, az uyuyarak, çok namaz kılarak, sadaka vererek ve oruç tutarak güzel yapardı. Yetim, miskin ve fakirlere karşı çok merhametli ve yardım severdi. Takva sahibi, fakir ve sabırlı idi. Dünyalık olarak kolay ve helal olan şeyleri isterdi. Hediye olarak ancak ucuz olan kek ve ekmek gibi şeyleri kabul ederdi. Bunların da ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasını söylerdi.²⁹

Çok lütüfkâr ve iffetli idi. Dostlarını ve çocuklarını hediye ve karşılıksız yapılan bağışları kabul etmemeleri için uyarırdı. Onlara şöyle derdi: “İnsan kendisine yapılan iyiliğin kölesidir.” Kendisine iyilikte bulunan bir kimseye en az yaptığı iyiliğin on katı ile karşılık vermesi onun âdetiydi. Müritlerine şöyle derdi: “Bana hediye olarak getirdiklerinizi fakirler ve miskinler arasında dağıtmaz mısınız?” Kendisine gelen küçük bir hediye de olsa yanında alıkoymaz hemen bir başkasına verirdi.³⁰

Hasan Hilmi Dağistanî, herkes için hüsn-ü zan besler ve yumuşak konuşurdu. Kendisinden “kesinlikle, mutlaka” sözcüğü sadır olmamıştır. Hangi durumda olursa olsun hiçbir kimseye su-i zan beslememiştir. Şöyle derdi: “Mürşidim ve üstadım el-Hâc Abdurrahman el-Asevî, bana icazeti vermeden önce şöyle dedi: “Ey çocuğum; bir kimsenin kalbini kıracak söz söyleme. Zina eden erkek ve kadını görsen bile, ancak Allah’ın onları, bu çirkin ve haram olan şeyden uzaklaştırması için dua et.”³¹

İnsanlar, Hasan Hilmi Efendi’yi cahil ve fasık insanların arkasında namaz kıldığından dolayı ayıplayınca onlara şöyle derdi: “Ben sü-i zanna sebep olmamak için onların arkasında namaz kılıyorum. Şayet namazımın sıhhatinden bir şüpheye düşersem, namaz bittikten sonra eda edilmesi caiz değil mi?”³²

Yine Hasan Hilmi Efendi’ye birisi, müritlerinin haram ve sakıncalı şeyler yaptıklarında niçin onlara bu fiilleri terk etmelerini söylemediğini sorunca şu karşılığı verir: “Ben Allah’a davetçiyim. Eğer bu anlattığım şeyleri söylersem onlar benden kaçarlardı. İşte o zaman insanları Allah’tan (c.) men etmiş olurum. Bu ise uygun değildir. Ben ancak böyle durumda olanın düzelmesi için Allah’a dua ederim. Şu ana kadar hiçbir kimseye şu fiili niçin yapıyorsun demedim.”³³

Bütün bu bilgiler, sufilerin aynı zamanda iyi bir psikolog ve eğitimci olduklarını da ortaya koymaktadır.

²⁹ Dağistanî,, Tenbîh, s. 14.

³⁰ Dağistanî,, Tenbîh, s.14-15.

³¹ Dağistanî,, Tenbîh, s. 16

³² Dağistanî,, Tenbîh, s. 17.

³³ Dağistanî,, Tenbîh, s. 17-18.

6-Vefatı

Hasan Hilmi Efendi'in vatanından, dost ve akrabalarından uzaklaştırılması, yaşadığı hayat yönünden Rasulüallah'a benzediğinin göstergesidir. O da birçok alim ve sufi gibi zulme uğramış ve devlet tarafından hapis cezasına maruz bırakılmıştır. Hilmi Efendi, hapsedilmeden iki ay önce bu olayı çocuklarına haber vererek şu nasihatte bulunur: "Ey evlatlarım! Ben, Allah Teâlâ'nın takdir ettiği şeye razıyım. Sizler de buna razı olun."³⁴ 1937 yılında Bolşevikler tarafından tutuklanarak ölüme mahkûm edildi. Kabrinin yeri hala bilinmemektedir. Onu ziyaret etmek isteyenler için, şeyhi ve hocası Seyfullah Kadı'nın Yukarı Kazanşah'da bulunan kabrinin yanına sembolik bir mezar taşı konulmuştur.

B-Eserleri

Kaynaklarda Hasan Hilmi Dağıstanî'nin on bir eserinin ismi zikredilmektedir. Bu eserleri, şeyhlik görevine başladıktan sonra kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Eserlerinin dilinin hem Arapça hem de başka dillerde olduğu belirtilmektedir. Biz sadece Arapça yazılan eserlerinden altı tanesinin internette bulunan dosyasına ulaşabildik. Söz konusu eserleri şunlardır:

1. Tenbîhü's-Sâlikîn ilâ Ğurûri'l-Müteşeyyihîn
2. Telhîsü'l-Me'ârif fi Terğîb-i Muhammed Ârif
3. El-Bürûcü'l-Müşeyyede bi'n-Nusûsu'l-Müeyyede
4. Ed-Dürretü'l-Beydâü fi Raddi'l-Bid'i ve'l-Ehvâ
5. Cehdü'l-Mükıl fi Raddi Şatahâti'l-Münkiri'l-Mudilli
6. Feyzü'r-Rahmân fi Zikri Kelam-i Abdurrahmân
7. Hûlasatü'l-Edeb
8. Es-Seferü'l-Esnâ fi'r-Râbitati'l-Hüsnâ
9. Sirâcü's-Seâdât fi Seyri's-Seâdât
10. Vesâilü'l-Mürîd fi Resâli'l-Üstâz el-Ferîd
11. El-Cevheretü'n-Nefise fi İâneti't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye³⁵

Hilmi Efendi'nin bu eserleri sayesinde tarikatının Dağıstan bölgesinde duyulduğu ve irşat haberlerinin ülkenin her yerine ulaştığı, bu eserleri sayesinde bidat ve cehaletin karanlıklarının zail olduğu, ilminin bereketi, marifet nurlarının etkisi ile batıl düşüncelerin yerle bir olduğu ve bidatlerin azaldığı ifade edilmektedir. Müellifin bu eserlerini Allah'ın yardımıyla çok kısa sürede yazdığı, bu durumunda kendisinin ilm-i ledün sahibi biri

³⁴ Dağıstanî, Tenbîh, s. 36.

³⁵ Dağıstanî, Tenbîh, s. 15-16.

olduğunu göstermektedir. Örneğin, yaklaşık dört yüz elli sayfalık bir eser olan “El-Bürûc’l-Müşeyyede bi’n-Nusûsu’l-Müeyyede” yi, -her gün kendisine gelen en az kırk salikin terbiyesi ile meşgul olduğu halde- on üç gün gibi kısa bir sürede tamamladığı vurgulanmaktadır.³⁶

Bu eserlerden ancak altı tanesinin internette bulunan PDF dosyalarına ulaşabildik. Şimdi ulaşabildiğimiz bu eserleri kısaca tanımaya çalışalım.

1-Tenbîhü’s-Sâlikîn ilâ Ğurûri’l-Müteşeyyihîn

Müellif bu eserinde Dağistan’da Nakşibendî Tarikatı ile ilgili sahte şeyhlerin ortaya atmış oldukları bidatlere karşı saliklere uyarıda bulunmaktadır. Bu müteşeyyihler tarafından Nakşi tarikatının bu bölgede garip duruma düşürüldüğünü ileri sürmektedir. Eserde sahte şeyhlerin ortaya koydukları bidatlerden bazılarının şunlar olduğunu beyan etmektedir:

Sahte şeyhler, şeyhlerinin Hz. Peygamber (s) olduğunu, ondan uykuda vasıtasız olarak bu görevi aldıklarını veya uykuda kâmil bir şeyhin ruhaniyetinin onlara izin verdiğini iddia etmektedirler.

Nakşibendi usulü üzere halka kalbi zikir telkin etmenin haram olduğu, nefsi mutmainne mertebesine ulaşmayan kimseye bu zikri telkin etmeye izin verilmediği, bu nedenle halka dil ile zikir telkini yapılmalıdır. Çünkü bu şeriat, diğerinin ise tarikat olduğu iddia edilmektedirler.

Müellif, sahte şeyhler tarafından ortaya atılan bunun gibi pek çok konuyu zikretmekte ve bunların bidat olduğunu, Nakşibendî anlayış içerisinde bunların bulunmadığını açıklamaktadır. Eserin sonunda Nakşibendî tarikatının esaslarını ve özelliklerini sebep ve hikmetlerini çok geniş bir şekilde izah ettiği görülmektedir.

Hasan Hilmi Dağistanî yukarıda zikrettiğimiz konuları açıklarken selef âlimlerinin eserlerinden alıntı yaparak izah etmekte ve şöyle demektedir: “Şayet söylediğim şeylerden şüphesi olan varsa kaynağını ve sayfasını zikrettiğim eserler yanımda mevcuttur. İsteyene kaynağı ve sayfasını gösterebilirim.”³⁷

Eserin, 10 Rebülevvel 1325/ 23 Nisan 1907 yılında tamamlandığı kitabın sonundaki kayıttan anlaşılmaktadır.³⁸ Bu eserin “el-Bürûc” adlı eserden önce yazıldığını, bu eserin konularını işlerken zaman zaman bu esere atıfta bulunarak daha geniş bilginin orada bulunabileceğini hatırlatmaktadır.³⁹

Müellif kitabını bitirdikten yaklaşık beş yıl sonra 17 Raceb 1330/3 Temmuz 1912 tarihinde zeyl yazıldığı, bunun da kitabın sonuna ilave edildiği

³⁶ Dağistanî, Tenbîh, s. 16.

³⁷ Dağistanî, Tenbîh, s. 587.

³⁸ Dağistanî, Tenbîh, s. 587.

³⁹Bkz. Dağistanî, Bürûc, s. 43.

görülmektedir.⁴⁰ Ayrıca esere, başta şeyh Mir Seyfüllah Hüseyinî olmak üzere birçok âlim ve sûfi tarafından takriz yazılmış ve bu yazılar kitabın sonunda yer almıştır.

Kitap, 1996 yılında Suriye'de Daru'n-Numaniye yayınevi tarafından, Abdulcelil Ata el-Bekrî'nin tahkiki ile yayınlanmıştır..

2-Telhîsü'l-Me 'ârif fi Terğîb-i Muhammed Ârif

Hasan Hilmi Efendi bu eseri, oğlu Muhammed Arif'in kendisinden tarikatta yapılan vazifelerin esrarını açıklayan özet bir bilgi talep etmesi üzerine yazdığını beyan etmektedir. Söz konusu eser on bölüm ve bir sonuçtan oluşmakta, sonradan kitabın sonuna yine müellif tarafından zeyl ilave edildiği görülmektedir. Eserde; şeyhe tabi olmanın fazileti ve faydaları, istiğfarın önemi, Peygamber (s)'e salavat getirmenin fazileti, mutlak zikrin özellikle "Allah" ve "Lailahe illallâh" zikirlerinin önemi ve zikrin adâbı, Şazeli tarikatında yapılması gereken vazifelerin beyanı, toplu halde zikir yaparken cehri veya gizli zikir yapmanın hükmü, şeyhlerin müridlerini terbiye ederken tertip ettikleri vazifelerin fazileti gibi konular yer almaktadır.

Bu eser, "el-Burûc" adlı risalesinden önce yazıldığını hem kelime-i tevhid ile lafzatullah zikrinin faziletini anlatırken hem de bir kısım atıflarda bulunurken daha teferruatlı bilginin "Telhîs" adlı risalesine müracaat edilmesini istemesinden anlaşılmaktadır.⁴¹

Kitap, Dımaşk: Dâru'n-Nu'mân li'l-ulûm, 2003 tarihinde Abdulcelil Ata el-Bekrî'nin tahkiki ile yayınlanmıştır.

3-el-Bürücü'l-Müşeyyede bi'n-Nusûsu'l-Müeyyede

Müellif bu eseri, Âlim Kadı Muhammed el-Burcî tarafından kendisine yöneltilen soruları izah etmek için kaleme aldığını belirtmektedir. Hasan Hilmi Efendi, bu soruların uzun zamandan beri gönlünü meşgul ettiğini, bir âlim ve kadı tarafından kendisine sorulmasından dolayı Allah'a hamd ettiğini ve bu soruların tasavvuf ilmine ve tecrübeye sahip olmayan herkes için problem olduğunu belirtmektedir. Kadı Muhammed el-Burcî tarafından yöneltilen sorulardan bazıları şunlardır:

Bir kimse şeyhe tabi olmadan yapmış olduğu ibadet ve evradına sevap verilir mi verilmez mi?

Şeyhe tabi olanla almayanın su-i hatimesinden korkma konusunda bir fark var mı?

Hasan eş-Şazeli bir sözünde; "Allah'tan başka şefaathiler edinmek şirkir" buyurmaktadır. O halde onun müridleri hocalarından ne talepte bulunuyorlar. Ona tabi olmanın faydası nedir?

⁴⁰ Dağıstanî, Tenbîh, s. 607.

⁴¹ Bkz., Dağıstanî, Bürûc, s. 46.

Müridler birbirlerinin şeyhlerini inkâr edip, birbirlerine karşı su-i zanda bulunuyorlar. Aralarında haset, istihza ve küfürleşme mevcut. O halde şeyhe tabi olmanın bunlara faydası nedir?

Ayrıca müellif, kitabının sonuç bölümünde, tasavvuf kitaplarında zikredilen bazı duaları da zikretmektedir.

Kitaba sonradan yazıldığı anlaşılan zeyl bölümünde ise müellif ilm-i batın ve ilm-i zahir ile ilgili icazet aldığı şeyhlerinin senedini zikretmektedir. Bu eserin h.1341/m.1923-24 yıllarında yazıldığı görülmektedir.

(nşr. Abdülcelil Atâ), Dımaşk: Dâru'n-Nu'mân li'l-ulûm, 1996.

4-ed-Dürretü'l-Beydâü fî Raddi'l-Bid'i ve'l-Ehvâ

Müellif bu eserinde bir nevi "Tenbihü's-Salikin" de geçen konuların özetini sunmaktadır. Çünkü konuların yüzde doksanı benzerlik oluşturmaktadır.

5-Cehdü'l-Mükıl fî Raddi Şatahâti'l-Münkiri'l-Mudilli

Müellif bu eserinde zahiri ilimleri tahsil etmiş, fakat kalbi ilimlerden habersiz olan ve aynı zamanda şeyhlik iddia eden bir kimse ile büyük bir topluluğun -ki bu gurup içerisinde âlim ve mürşid olan el-Hâc Habibullah el-Kahî en-Nakşibendî ve Âlim el-Evhadî İbrahim Haşedî gibi zevatın bulunduğu belirtilmektedir.- önünde tartıştığı konuları zikrederek izah etmektedir. Eserin içeriğine baktığımızda diğer eserlerle benzerlik gösterdiğini görmekteyiz. Müellif bu eseri H.1323 tarihinde kaleme aldığını belirtmektedir.

6-Feyzü'r-Rahmân fî Zikri Kelam-i Abdurrahmân

Hasan Hilmi Efendi bu eserinde şeyhi Abdurrahman el Asevî'den duyduğu sözleri bir araya getirerek müridlerinin ve muhiplerinin istifadesine sunmuştur. Eser tamamen şeyhinin sözlerinden oluşmaktadır. Müellif şeyhinin fikirlerini aktarırken "işittim" sözcüğü ile başlamakta kendi görüşüne çok az yer verdiği görülmektedir.

C- Hasan Hilmi Dağıstânî'nin "Nefs ile Mücâhede" Konusundaki Görüşleri

Hasan Hilmi Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdikten sonra onun nefis ve onunla mücahede etmenin anlam ve önemi üzerinde duralım. Önce insanın yapısında bulunan nefsin özelliklerinden daha sonra da onunla mücahede etme konusunu ele alalım.

1-Nefsin Mahiyeti

Nefs kelimesi lügatte, can, ruh, kan, cesed, nazar değdiren göz, herhangi bir şeyin özü, cevheri, azamet, izzet, hamiyet ve gayb gibi anlamlara gelmektedir.⁴²

Büyük sufi Kaşânî, nefsi, his, hayat ve bilinçli hareket kuvvetlerini taşıyan latîf buharlı bir cevher şeklinde tanımlamış Hâkim Tirmizi'nin nefse, rûh-i hayvanî dediğini aktardıktan sonra onun da nefs-i nâtika olan kalb ile beden arasında bir vasita olduğunu ifade etmektedir.⁴³

Nefs kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de Zâtullah,⁴⁴ insan ruhu,⁴⁵ kalb, sadır,⁴⁶ insan bedeni,⁴⁷ bedenle beraber ruh,⁴⁸ insan bedeninde bulunan ve insana kötülüğü, fesadı emreden cevher,⁴⁹ zât (canlı cansız, cin, insan ve hayvanlardan bahsedilirken kullanılır)⁵⁰ ve cins⁵¹ gibi, çeşitli manalarda iki yüz altmış sekiz yerde geçmektedir.⁵²

Nefs, Kur'ân-ı Kerim'de üzerinde en çok durulan kavramlardan biridir. Hatta Mevlânâ'ya göre; Kur'ân bütünüyle nefsin pislüğünü anlatır.⁵³

Hasan Hilmi Efendi de diğer birçok mutasavvıf gibi, genellikle insan bedeninde bulunan ve ona fesadı, kötülüğü emreden cevher manasına gelen nefisten bahsetmekte ve ona dikkatleri çekmektedir.

⁴² İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem el-Mısrî, Lisânu'l-Arab, I-XV, (Beirut ts.) c. XV., s. 117; Fîruzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, el-Kâmûsu'l-Muhît I-IV, (Beirut 1991), c. IV., s. 413; Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir, Muhtârû's-Sihâh, (thk.: Muhammed Hatır, Beirut 1415/1995), s. 280; Münâvî, Muhammed Abdurraûf, et-Tevkîf ala Mühimmâtî't Te'ârîf, (thk.: Dr. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Beirut 1410), s. 707; Cürcânî, eş-Şerîf Ali b. Muhammed, et-Ta'rifât, (y.y. ts.), ss.-242-43; Asım Efendi, Kamus Tercümesi, I- IV, (el-Matbaatu'l-Bahriyye, İstanbul 1305/1887), c.II., s. 1031.

⁴³ Kaşânî, Abdurrazzak, *Istîlâhâtü's-Sûfiyye*, Kahire 1992, s. 115.

⁴⁴ Al-i İmrân, 28; Mâide, 116; En'âm, 12,54.

⁴⁵ En'âm, 93; Zümer, 42; Fecr, 27.

⁴⁶ Bakara, 77,109,235; Al-i İmrân, 154; Nisaâ, 113.

⁴⁷ Al-i İmrân, 146,185; Yûsûf, 26; İsrâ, 33.

⁴⁸ Bakara 286; En'âm, 152; Yunûs, 23,30,44, 49,,54.

⁴⁹ Tahâ, 96; Mâide, 30; Yusuf, 18,53.

⁵⁰ Bakara, 48; Lokman, 28,34; Müddessir, 38.

⁵¹ A'raf, 188; Tevbe, 128; Rûm, 28; Şûrâ, 11.

⁵² Nefs kelimesinin Kur'ân'da kullanımını ile ilgili olarak bkz. Mehmet Ali Aynî, "Nefs Kelimesinin Mânâları", Darülfünûn İlahiyât Fakültesi Mecmuası 14 (1930), s. 46-52; İbn Kayyim el-Cevziyye, Kitâbu'r-Rûh, (thk.: Muhammed Şerîf Sükker, Beirut 1991), s. 462-63; Regis Blachere, "Nefs Kelimesinin Kur'ân'da Kullanılışı Hakkında Bazı Notlar", (çev.; Sadık Kılıç, Atatürk ÜİFKD.5 (1982), s. 189-966; Cebecioğlu, Ethem, Hacı Bayram-ı Veli ve Tasavvuf Anlayışı, (Ankara: 2002), s. 166-67.

⁵³ Mevlânâ Celâleddîn Muhammed b. Muhammed b. El-Hüseyin el-Belhî er-Rûmî, Mesnevî-i Şerîf, Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzûm Nahifî tercümesi I-VI, (haz.: Amil Çelebioğlu, MEB Yay., İstanbul 2000), c.VI., 4873.

İşte bu saydığımız nedenlerden dolayı tasavvufta üzerinde en çok durulan ve hakkında birçok eser verilen konulardan biri de şüphesiz nefsin bu yönüdür.⁵⁴ Bu nedenle nefse muhalefet bütün ibadetlerin başı ve mücâhedelerin kemâli olduğu ifade edilmiştir.⁵⁵ Kul, bundan başka Hakk'a giden bir yol bulamaz. Çünkü nefse muvafakat, kul için helâk olmaktır, kurtuluş ise ona muhalefet etmektir.⁵⁶ Nefsi hakkında bir şey bilmeyenin, başkası hakkında bir şey bilemeyeceği, bu nedenle Allah'ı tanımakla mükellef olan kulun, nefsinde de tanınması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu suretle kul, hudûsunun sıhhati ile Allah'ın Kıdemini öğrenmiş, kendisinin fânî bir varlık oluşuna istinat ederek Allah Teâlâ'nın Bâkî olduğunu bilir.⁵⁷

Hasan Hilmi Efendi nefsin en önemli özelliklerinden birinin baş olma ve şöret sevgisi olduğunu söylemektedir. Nefsin, hiçbir şeye muhtaç olmamayı ve hiç bir kimseye mahkûm olmayı kabullenmediğini ifade ederek onun bu olumsuz kötü davranışlarının altında yatan şeyin, ilah olma, her türlü benzerden uzak olan Yaratıcısına ilahlıkta ortak olma sevdasını taşımasından kaynaklandığı belirtmektedir. Bu nedenle nefis mutluluktan uzaktır. İlahlık konusunda ortaklığı kabul etmez. O sadece kendisinin hâkim olmasını ister, başkasının hâkim ve söz sahibi olmasına asla rıza göstermez.⁵⁸

Mutasavvıfımızın özelliklerini beyan ettiği nefis şüphesiz ki tasavvuf ilminde üzerinde önemle durulan nefs-i emmaredir. Hasan Hilmi Efendi, bu nefsin özelliklerini İmam-ı Gazali'nin "İhyâ" adlı eserinden nakiller yaparak şöyle beyan etmektedir: "İyi bil ki senin en kötü düşmanın iki kaşının arasındaki nefsendir. Kötülüğü çokça emreden, kötülüğe çok meyleden, hayırdan çokça kaçan bir fıtratta yaratılmıştır."⁵⁹

Hasan Hilmi Efendi, Yahya b. Muâz (rh.a)'ın "Kim nefsinin seviyor olduğu halde Allah'ı sevdiğini ileri sürerse, o yalan söylemiştir."⁶⁰ dediğini naklederek nefsin kötülüğüne dikkat çekmiştir.

Hasan Hilmi Efendi, insanın bir an bile olsa nefsinin ayıplama ve ona nasihatte bulunma hususunda gaflete düşmemesi gerektiğini, kendi nefesine vaaz ile meşgul olmadan başkasına vaaz etmekle meşgul olmanın doğru olmadığını, Allah'ın (c.) Hz. İsa (a.s)'a vahyettiği şu ifadelerle ortaya

⁵⁴Meselâ, Sülemî, Nefsin kusurları ve bunların tedavisi ile ilgili "Uyûbu'n-Nefs ve Mudâvâtuhâ" adlı eseri kaleme almış ve bu eserde nefsin altmış dokuz kusurunu sayarak tedâvi yollarını göstermiştir. Bkz. Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Sülemî "Uyûbu'n-Nefs ve Mudâvâtuhâ", (Ter.: Süleyman Ateş, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara 1977), s. 233-38.

⁵⁵ Kuşeyri, Abdulkerim b. Havâzin, er-Risaletü'l-Kuşeyriyye, (thk, Ali Abdulhamid Baltacı-Ma'rûf Zerik, Beyrut ts.) s. 222.

⁵⁶Ali b. Osman Cullâbî Hucvirî, Keşfu'l-Mahcûb/Hakikat Bilgisi, (haz.: Süleyman Uludağ İstanbul, 1982), s. 390.

⁵⁷ Hucvirî, s. 310.

⁵⁸ Dağıstanî, Bürûc, s. 271.

⁵⁹ Dağıstanî, Bürûc, s. 271.

⁶⁰ Dağıstanî, Bürûc, s. 263

koymaktadır: “Ey Meryem oğlu! Nefsine vaaz et (öğüt ver.) Eğer kendin öğüt alabiliyorsan o zaman diğer insanlara da öğüt ver. Eğer kendin öğüt alamıyorsan o zaman benden hayâ et.”⁶¹

Sufimiz nefsin insana yapmış olduğu kötülükleri anlatmak için Bişr-i Hafî'nin (rh.a) şu sözünü nakletmektedir: “Altmış tane kudurmuş Şeytan, bir kötü dostun bir anda yaptığı ifsadı yapamaz. Altmış kötü dost da nefsin bir anda yaptığı ifsadı yapamaz.”⁶²

Hasan Hilmi Efendi, Yahya b. Muâz (rh.a)'ın şunları dediğini nakletmektedir: “Biz bugün artık sünnete göre amel etmeye muvafakat etmiş bir tek kimseyi görmüyoruz. Çünkü herkes hevâsına göre ameller işlemeye muvafakat etmiş bir haldedir. (Maalesef) Âlimi de böyle câhili de, abid de böyle zâhid de, yaşlısı da böyle genci de. İster Allah'ın övgüsünü kazanmak için olsun, isterse insanlar tarafından övülmek için. Bugün artık herkes övülmek için amel ediyor. Tıpkı bunun gibi, insanlar Allah'tan korktuğu için değil, insanların kınamasından korktuğu için günahları terk ediyor. İnsanlar arasında kötü biri diye anılmaya kızmayan kim var? Allah bizi ıslah etsin! Biz övülmeyi istiyoruz, birbirimizi (kalpten değil) dilde seviyoruz... Birbirimize olan öfkemiz ise kalpten... Amel etmek için değil, tam tersine; (dilimizi) güzelleştirmek, övünmek/övülmek ve insanları yönetebilmek için ilim tahsil ediyoruz. Biz kesinlikle cehennemden ilk alçaltıcı azabına uğrayacak kimseleriz.”⁶³ İslam dininde ameller niyetlere göre değerlendirildiğinden, salikin tüm amellerinde samimi ve ihlâslı olması gerekir. Bu nedenle niyeti halis hale getirmek nefsi terbiye etmeye, onu eğitmek ise sürekli onunla mücadele etmeye bağlıdır.

Hasan Hilmi Efendi'nin naklettiğine göre Ebû Abbâs el-Mavsîlî diyor ki: “- Kim nefsinin arzuladığı şeyleri yemenin kendisine hiçbir zararı olmadığını söylerse, o kimse en büyük yalancıdır.”⁶⁴ Ebu Süleyman ed-Dârânî (rh.a) ise şöyle diyor: “-Şehvî arzularına yönelmiş olan birinin ibadetlerinden haz duyması muhal şeylerdendir.”⁶⁵ Yine Yahya b. Muâz (rh.a) da şunları ifade ediyor: “- Zâhidlerin savaşı şehvetlerine, tevbekârların savaşı ise günahlarına karşıdır. Kim kendisini cehenneme girmekten korumak istiyorsa nefsinin dünyevî arzularını terk etsin.”⁶⁶

Hasan Hilmi Dağıstani, şekil yönünden sufilere benzeyen fakat hal ve tavırları ile uzaktan yakından onlarla ilişkisi olmayan sahte sufilere şu nasihatte bulunmaktadır: “Ey kardeşim! Nefsinin halini düşün ve hâline ağla! Onu başıboş bırakıp şehvetlerine sarıldın. Birçok vakti Rabbin ile aranda perde olduğu halde geçirdin. İbadetlerinden hiçbir lezzet alamadın.

⁶¹ Dağıstani, Bürûc, s. 272.

⁶² Dağıstani, Bürûc, s. 262.

⁶³ Dağıstani, Bürûc, s. 262-63.

⁶⁴ Dağıstani, Bürûc, s. 265.

⁶⁵ Dağıstani, Bürûc, s. 265.

⁶⁶ Dağıstani, Bürûc, s. 265.

Halvette Rabbin ile murakabe yapmadın. Bu durumda sen, hem de onların hallerine zıt hallerin olduğu halde nasıl olur da salihlerden olduğunu iddia edersin? Eğer sen iç dünyanda onlara (salihlere) göre davranman gerektiğine muvafakat etmiyorsan, dışındaki (zâhid) kılığını çıkar. Sufilere has cübbeni de, sarığını da.”⁶⁷

Bütün bu bilgiler bize nefsin tabiatında şehvete, günaha ve kötülüğe meylinin olduğunu, gücünü hep o yönde kullandığını göstermektedir. Yine bu nefis yedi başlı bir ejderhadır. Haset, riyâ, kin, kibir, şehvet, gadap, yalancılık gibi hayvânî sıfatlardan hangi sıfatta kişiyi yakalarsa, onu alır cehennemın ortasına kadar götürür. Tahribatı dış düşmandan daha büyüktür. Eğer dizginlenmezse Allah Teâlâ'nın koyduğu hudutları aşar, gayesine ulaşır. Nefis insanı bu kadar tehlikeli işlere sevk ettiğine göre acaba onunla mücadele etmenin hükmü nedir?

2-Nefs ile Mücâhede

Hasan Hilmi Dağüstani bu konuda şöyle demektedir: “Şeriat ve hakikat âlimleri, nefisle mücadele ederek onu, haset, kibir, dünya sevgisi ve kendini beğenme gibi batını hastalıklardan temizleme konusunda fikir birliğine varmışlardır. Hatta bir evladın nefisle mücadele konusunda anne-babasına itaat etmese günahkâr olmayacağını belirtmişlerdir.”⁶⁸

Müellif, Allahu Teâlâ'nın hidayeti, nefis ile mücadeleye bağladığını şu ayeti zikrederek ifade etmektedir: “Yolumuzda cihad edenleri biz hidayete erdiririz.”⁶⁹ Hasan Hilmi Efendi'ye göre nefis; Peygamberler dışında herkes için en büyük put ve kendisine tapınılan bir ilâhtır. Ne var ki halkın büyük bir kısmı bundan gafildir. Rabbiniz bu hususta buyurdu ki: “-(Ey Rasûlüm) Heva ve hevesini kendisine ilâh edinen kimseyi gördün mü?”⁷⁰

Sufimiz kitabında kendisine “Şayet itirazcılar nefis terbiyesi ve onunla mücadele etmenin gerekliliği konusunda delilin nedir?” diye soracak olurlarsa, bu konuda onlara şöyle cevap veririm.” diyerek şunları anlatmaktadır: “ Bunun delili, hasetçi, mütekebbir, mürâî, münafık ve kendini beğenmiş kimseler, şayet tövbe etmeden ahirete giderlerse cehennemle cezalandırılacaklarını haber veren ayet ve hadislerdir.” Yine nefsi, batını hastalıklardan temizlemenin vucubiyyeti; kulun namaz kılarken bedenini, elbisesini ve namaz kılacak yeri, pis olan şeylerden temizlemesi gibidir. Nasıl ki melekler maddi pisliklerle pislenmiş yerlerde bulunmadıkları gibi manevi necaset dediğimiz kibir, haset, nifak, dünya sevgisi ve kendini beğenmek vb. pisliklerden arınmayan bir kimse ile de bulunmazlar. Çünkü bunların hepsi zahiri pislikler gibi kabul edilmektedir.

⁶⁷ Dağüstani, Bürûc, s. 268.

⁶⁸ Dağüstani, Tenbîh, s. 362.

⁶⁹ Ankebut, 69. Geniş bilgi için bkz. Hamdi Kızıler, *Cahidi Ahmed Efendi ve Tasavvuf Felsefesi*, (Ankara: Tutku Yayıncılık 2006), s. 244.

⁷⁰ Furkan, 43; Dağüstani, Bürûc, s. 260.

Şa'ranî, şeyhi Ali el-Havvâs'ın; "Her mükellef kimsenin zahirini görünen pisliklerden, batınını ise şeytani sıfatlardan temizlemesi vaciptir." dediğini nakletmektedir. Allah'a davet eden bütün davetçilerin en büyük amaçları; kulun yaptığı bütün amellerinde zahirini, görünen necasetten temizlediği gibi batınını da manevi kirlerden temizleyerek ihlâs sahibi olmasıdır. İnsan bu işi nasıl başarabilir? Mutasavvıfımıza göre bunun da ancak bir mürşid-i kâmilin gözetiminde mümkün olabilir.⁷¹

Görüldüğü gibi mutasavvıfımız zahiri ilimlerde de büyük bir âlim olduğundan cevabında ayet ve hadislerden delil getirmekle birlikte fıkıh ilmindeki hükümlerle karşılaştırma yaparak konuyu izah etmeye çalışmaktadır. Çünkü bu konuda itiraz edenlerin çoğunun zahiri ilimler konusunda âlim olan kimselerdir.

Hasan Hilmi Efendi'nin naklettiğine göre, Şeyh Süleyman Zühdi "Sahîfetü'-Sefâ li Ehli'l-Vefâ" isimli eserinde salikin ihsan makamını ancak kalbini manevi kirlerden yani Allah'tan başka her şeyden arındırdıktan sonra elde edebileceğini, bunun da ancak bir tarikata girmekle mümkün olacağını belirtir ve iman edilecek hususlardan sonra kadın ve erkeklere emredilen ilk farzın kalp tasfiyesi ve ihlâs olduğunu beyan eder.⁷²

Hasan Hilmi Dağıstani, Sâvî'de⁷³ "-Allah yolunda/Allah için cihad edin!" ayetinin tefsirinde; "Allah yolunda, yani zahirî (dış) ve bâtnî (iç) düşmanlarınızla cihad edin" şeklinde tefsir edildiğini ve zâhir ve bâtnî düşmanlar ise şu şekilde izah edildiğini ifade etmektedir: Zahirî düşmanlar; sapık fırkalar ve küfür ehlidir ki; onlarla mücadelenin yolu zaten malumdur. Bu mücadelenin adı ise küçük cihad'dır. (Cihâd-ı Aşğar). Bâtnî düşmanlar; nefis ve onun hevâsı ve şeytandır. Bunlarla mücahede yolu ise onların her türlü şehvî arzularından birer birer uzak durmaktır. Bu ise, bir hadis-i şerif'te buyrulduğu gibi büyük cihad'dır. (Cihâd-ı Ekber).⁷⁴

Hasan Hilmi Dağıstani'ye göre bu cihadın "büyük cihad" diye adlandırılmış olması şu yöndendir: Zahirî düşmanlar bazen karşında hazır haldedir, bazen de kaybolur, onunla (gerektiği zaman) barış sağlanabilir, bir insan onu öldürdüğünde veya onun tarafından öldürüldüğünde cennetliktir. Bâtnî düşmanlar ise bunun tam tersi olarak asla yok olmaz/kaybolmaz, onunla barışmak da imkânsızdır ve o düşman, sahibini öldürse veya sahibine üstün gelse o kimse cehennemliktir.

⁷¹ Dağıstani, Tenbîh, s. 362-63.

⁷² Dağıstani, Tenbîh, s. 363

⁷³ Sâvî: Celâleyn Tefsiri Şerhi

⁷⁴ Bedir Savaşı'ndan sonra Medine-i Münevvere'ye dönerken Hz. Peygamber (sav)'in: "-Şimdi Büyük Cihad'a gidiyoruz..." ifadelerine atıftır. Bkz. Aclunî, Keşfü'l-Hafâ, c. I, s. 425.

Bu işin aslı böyle olunca; kulun nefis ve onun hevasına -tıpkı Selef-i Sâlihîn'in düşmanlarına karşı takındığı tavır gibi- muhalefet etmesi, onunla dostluktan ve ona muhabbet beslemekten kaçınması lazım gelir.

Bu konuda İmam Bûsirî (rh.a) şöyle dedi: “- Nefis, süt çağındaki bebek gibidir. Onu ihmal edersen (süt içerken kendi haline bırakırsan, doysa bile ne zaman bırakacağını bilmediğinden) süte/memeye düşkün olur. Tamamen engellersen de bu defa süt içmez olur (yani yeterince beslenemez.)”⁷⁵

Biz o nefsi tezkiye etmek ve mukavemet göstermekle emrolunduk. Nefsin yakıtı, yani onu terbiye etmenin yolu, Yaraticısı olan Rabb'ine ibadete kahr zincirleri ile bağlamak, onu şehvetlerinden men etmek, lezzet duyduğu şeylerden uzaklaştırmaktır. Eğer onu ihmal edersek iyice azıtır ve bundan sonra asla ona karşı zafer elde edemeyiz. Şayet onu kınamaya, ayıplamaya, azarlamaya ve kötülümeye devam edersek, o zaman nefsimizin, Allah'ın kendisinden razı, onun da Rabb'inden razı olarak Allah'ın kulları arasına girmeye çağrılan nefis-i mutmainne olmasını ümit edebiliriz.

İslam tasavvufunda nefsi terbiye etme metotlarından biri de onu aç bırakmak veya az yemektir.

2.1- Açlık

Allah Teâlâ “ Biz sizi biraz korku, biraz açlık ile imtihan ederiz,”⁷⁶ buyurmuş, ayetin sonunda “Sabredenleri müjdele” demiştir. İmam Kuşeyri bunun şu anlama geldiğini ifade etmektedir; “Açlığın sıkıntısına sabredenlere güzel sevap ve mükâfat müjdele.”⁷⁷

İşte bu sebepten dolayı açlık sûfilerin vasıflarından bir vasıf, mücahedenin de rükünlerinden bir rükün sayılmıştır. Şüphesiz sülûk erbabı yemeyi terk ederek hikmetin kaynağını açlıkta bulmuşlardır.⁷⁸

Nefis terbiyesinde açlığın, diğer bir ifade ile az yemenin önemi ile ilgili Hasan Hilmi Dağıstani'nin abid ve zahidlerin sözlerini eserlerinde zikrettiği görülmektedir. Meleklerin hastalanmamalarını yeme içme özelliklerinin olmamasına bağlamakta ve Tâvûs (rh.a)'un hastalığı “çok yemek” şeklinde

⁷⁵ Dağıstani, Bürûc, s. 260-61.

⁷⁶ Bakara, 155.

⁷⁷ Kuşeyri, s. 140.

⁷⁸ Kuşeyri, s. 141./ Yahya b. Muaz, “Açlık müritler için riyazat, temrin, tevbe edenler için tecrübe, zahidler için siyaset, arifler için ikramdır,” demiştir. Bkz. Kuşeyri, s. 141. Açlığın tasavvufi terbiyede hiç şüphesiz büyük faydaları vardır. Bu faydaları Hacı Bayram Veli'nin halifelerinden Eşrefoğlu Rûmî, şöyle sıralamaktadır: “Açlıkla, göz şerri terk eder, böylece perde kalkıp basiret gözü, batın kulağı açılır, ilâhî ilhamı duyar hale gelir. İçeride gönül dili açılır, maddi dil, bu dile tercüman olur. Batın eli ilâhî hazinelere erişir. Batın ayağı, bir adımda her yeri gezer, tayy-ı mekan eder, ona gizli bir şey kalmaz. Nefsi ıslah eder. Allah'a karşı nefsin aciz olduğunu bildirir. Nefisteki benliği giderir. Kulu, kulluk makamına yükseltir. Gönül safi olur, zihin kuvvetli olur ve kişiyi mütevazı hale getirir. Bkz. Eşrefoğlu, Rûmî, Müzekki'n-Nüfûs, (İstanbul 1976), s.364-365.

tarif ederek şöyle dediğini nakletmektedir: “- Allahu Teâlâ sağlıklı olan için de hasta olan için de (çok) yemeyi terk etmekten daha etkili bir ilaç yaratmamıştır. Hastalık, hasta olana çok yeme yolundan gelir. Melekler ise bu nedenle, yeme içme özelliklerinin olmayışı sebebiyle hastalanmazlar.” Yine başka bir sufi Yahya b. Muâz (rh.a) şöyle diyor: “- Nefsin şehvetleri nefsi yakan ateştir. Odunu da o şehvetlerden aldığı hazlardır. Açlık ise o ateşi söndürecek olan sudur.” Emîru'l-Mü'minîn Ömer b. Hattâb (r.a) nefsinin aç bırakır ve böylece onu (n direncini) öldürür ve şöyle derdi: “- İşte önünde yiyecekler!” Bîşr b. Seriyî (rh.a) şöyle diyor: “- Sabah kahvaltısından ve akşam yemeğinden bir zerrecik olsun eksiltmek bana âbidlerin (nâfile) ibadetinden, namaz kılanların (nâfile) namazından, haccedenlerin (nâfile) ibadetlerinden, oruç tutanların (nâfile) oruçlarından ve mücâhidlerin cihâdından daha sevimli geliyor.”⁷⁹

Hasan Hilmi Efendi açlığın salihlerin yolu olduğunu Yahya b. Muâz (rh.a) şu sözünü naklederek izah etmektedir. “-Açlık bütün sâlihlerin yoludur. Kim bu yoldan kaçarsa fâsıklardandır. Biz baharlar gibi nice âlimler gördük, şimdilerde dünyanın mezbeleliği haline geldiler, yani toprak olup gittiler. Yeme-içme şehvetine düşkün bir zâhid görürseniz, biliniz ki o zâhidlikten (zühdden) rucû' etmiştir. Zira yemeğe düşkünlük ârifler için fisk sayılmıştır. Allah'a yemin olsun ki artık bu zamanda gördüğümüzde gözlerimizin içini ışıdatacak zâhidler kalmamıştır. Biz, şimdilerin elde etmek için hırsla uğraştığı şeyleri terk etme hususunda hırsla çaba gösteren insanlar görmüştük. Biliniz ki; tokluğu yemek yemeğe bağlayan aç kalır ve yine biliniz ki; kim Allah Teâlâ dışında halka dayanırsa (yalnız kalmamayı halkla beraber olmaya bağlarsa) o yapayalıdır.”⁸⁰

Müellif, tokluğun afetlerini ise, şöyle ifade etmektedir: “Biliniz ki; kim çok yerse karnında et çoğalır, kimin karnında et çoğalırsa shevi arzuları çoğalır, kimin shevî arzuları çoğalırsa günahları çoğalır, kimin günahları çoğalırsa kalbi katılaşıp, kimin kalbi katılaşırsa günahlara ve âfetlere gark olur, kim günah ve âfetlere gark olursa cehenneme girer.” Sufimiz, Ma'rûf-i Kerhî'nin (rh.a) tam otuz yıl havuç yemeyi arzuladığı halde bunu yapmadan öldüğünü ve şöyle bir olay naklettiğini belirtmektedir. “- Bir defasında Mü'minlerin Emiri Ömer b. Hattâb (r.a)'ın önüne içinde süt ve bal bulunan bir tepsi getirilmişti. Halife ise: - Bunun lezzeti gider ağırlığı kalır, diyerek reddetti ve onları yemedi. Bir başka zamanda ise oğlu Abdullah (r.a)'ı ekmek ve yağ yerken (ekmeği yağlayarak yediğini) görmüştü. Değneğini ona doğru kaldırıp (tehdid ederek) şöyle dedi: - Ekmeği tuzla ye! Yağı da başkalarına bırak...”⁸¹

Bîşr der ki: “-Şüphesiz açlık kalpleri tertemiz kılar, hevayı öldürür, incelikli ilimlerin tevârüs edilmesini sağlar.”

⁷⁹ Dağistanî, Bürûc, s. 266.

⁸⁰ Dağistanî, Bürûc, s. 266.

⁸¹ Dağistanî, Bürûc, s. 267-68.

İhya'dan nakil ile Fethu'l-Mavsılî der ki: "- Otuz tane şeyhin sohbetinde bulundum. Yanlarından ayrılacağım zaman hepsinin de (ortak) tavsiyesi sadece oyun ve eğlenceden uzak kalmak ve az yeme ile ilgili idi."

Nefisle mücadele ve mücahede de zafer kazanmak için insan, sürekli acziyet içerisinde dua ederek Allah'tan yardım istemelidir. Her şeyin olduğu gibi, nefsin de şeytanın da sahibinin Allah olduğunu düşünerek, onların şerlerinden Allah'a sığındığımızda, bizleri muhafaza edecek ve onlara karşı bizlere zafer nasip edecektir. İşte bu nedenle Hasan Hilmi Efendi de konun anlam ve önemini izah ettikten sonra şöyle dua etmektedir: "Allah'ım! Senden şehvâni arzuları terk etmede, nefsimizle dost olup onunla birlikte olmaktan uzaklaşmada, en büyük put olan nefsimizle cihada gücümüz yetmediğinde senden başarı hususunda yardım istiyoruz. Bizi nefislerimizle bir an bile baş başa bırakma. Allahım! bizi onunla gururlanmaktan ve onun fitnelerinden koru."⁸²

Hasan Hilmi Efendi, peygamberlerin gönderilmesinin amacı ve şeri hükümlerin teklifinin hikmetinin "nefs-i emmare"nin aciz bırakılarak terbiye edilmesi olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle nefsanî arzu ve isteklerle mücadele etmenin en iyi yolu, şeriatın emrettiği emir ve yasaklara göre hayatı dizayn etmektir. Örneğin şeriatın emrettiği zekâtı vermek, nefsanî istek ve arzuların yönlendirmesiyle sarf edilen bin dinardan daha fazla nefsi terbiye etmede etkindir. Aynı şekilde, nefis ile mücahede de; ramazan bayram günlerinde oruç tutmak, şeriat tarafından yasaklandığı için o gün oruç tutmamak; nefsin arzu ve istekleri doğrultusunda senelerce oruç tutmaktan daha etkili ve faziletlidir.⁸³

Sonuç

1852-1937 yıllarında yaşayan Halidî-Nakşî ve Şazelî şeyhi Hasan Hilmi Dağıstanî üzerinde yaptığımız bu kısa çalışmada şu sonuçlara ulaştık.

Bizim araştırmalarımıza göre bugüne kadar Sufimizle ilgili Türkiye'de herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Hasan Hilmi Dağıstanî büyük bir âlim ve velûd bir yazardır. Eserlerinde ilmi bir üslup takip ederek alıntı yaptığı kaynakların birçoğunun ismi ve sayfa numarası göstermektedir. Yine eserlerinin içeriğinden anlaşıldığı gibi, zahir ulemanın tasavvufi konularda dile getirdiği itirazlar ile o dönemde Dağıstan'da ortaya çıkan sahte şeyhlerin tasavvuf ve tarikat adına icat ettikleri bidatlere cevap vermeyi amaçladığı ve cevaplarda daha çok onların anlayacağı dilden hareketle açıklamalar yaptığı görülmektedir. Hasan Hilmi Efendi cevap verirken kendi görüşlerinden çok selef ulemanın eserlerinden nakiller yapmaktadır. Çünkü müteşeyyihlerin tarikatlar adına ortaya koydukları birçok bidatleri

⁸² Dağıstanî, Bürûc, s. 270.

⁸³ Dağıstanî, Telhîsü'l-Me 'ârif fi Terğîb-i Muhammed Ârif, *erişim tarihi* 30/05/2015 http://files.darulfikr.ru/books/Tasawwuf_Knigi_Hasan_Hilmi_Afandi s. 245.

selef âlimlerine atıfta bulunarak dillendirmektedirler. Müellif, böylece mütekaddim bilginlerden alıntı yaparak, sahte şeyhlerin onlara nispet edip tarikatlar adına ortaya koydukları görüş ve düşüncelerin onların görüşleri olmadığını ortaya koymakta, hatta şöyle demektedir: “Şayet söylediğim şeylerden şüphesi olan varsa kaynağını ve sayfasını zikrettiğim eserler yanımda mevcuttur. İsteyene kaynağı ve sayfasını gösterebilirim.”⁸⁴

Hasan Hilmi Efendi nefsi ile ilgili görüşlerinde daha çok, tasavvuf düşüncesinde nefsin ilk basamağı olan “nefs-i emmare” üzerinde durmakta ve onun en önemli özelliklerinden birinin baş olma ve şöhret sevgisi olduğundan, sürekli kötülüğü emrettiğine dikkatleri çekmektedir. Sufimiz bu nefsi yedi başlı bir ejderhaya benzeterek, haset, riyâ, kin, kibir, şehvet, gadap, yalancılık gibi kötü huyların kaynağının da bu nefis olduğunu; onun insana verdiği zararın dış düşmanların verdiği zarardan daha büyük olduğunu, eğer dizginlenmezse Allah Teâlâ'nın koyduğu hudutları aşır gayesine ulaşacağını belirtmektedir.

Mutasavvıfımız, bütün bu nedenlerden dolayı, şeriat ve hakikat âlimlerinin, nefisle mücadele ederek onu, haset, kibir, dünya sevgisi ve kendini beğenme gibi batini hastalıklardan temizleme konusunda görüş birliğinde ve hatta bir evladın nefisle mücadele konusunda anne-babasına itaat etmese günahkâr olmayacağı görüşünde olduklarını ifade etmektedir.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki, tasavvuf kitaplarında yer alan şu kaide ortaya çıkmaktadır. “Kendini bilen Rabbini bilir.”⁸⁵ Hayatın bütün karmaşası içinde bulunan insanın kendine, nefesine dönmesi gerçekten büyük bir eylemdir. Bu hal tamamıyla içe dönüş metodudur. Söz konusu durum Kur’ân ve sünnet çizgisinden ayrılmadan yapıldığı takdirde Allah katında bir değer ifade edeceğini, aksi halde hiçbir eylemin O'nun indinde değer ifade etmeyeceğini diğer mutasavvıflar gibi sufimizin de ifade ettiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Aclûnî, İsmail b. Muhammed, Keşfu'l-Hafâ I-II, Beyrut1405/1985.

Asım Efendi, Kamus Tercümesi, I- IV, el-Matbaatu'l-Bahriyye, İstanbul 1305/1887.

Cebecioğlu, Ethem, Hacı Bayram-ı Veli ve Tasavvuf Anlayışı, Ankara 2002.

Cürcânî, eş-Şerîf Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifât*, y.y., ts.

⁸⁴ Dağıstanî, Tenbîh, s. 587.

⁸⁵ Ebû Abdurrahman, Sülemî, Tasavvufun Ana İlkeleri, Sülemi'nin Risaleleri, (çev.: Süleyman Ateş, Ankara 1981), s. 118.; Ayrıca Bkz., İsmail b. Muhammed Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ I-II, (Beyrut1405/1985), c. II, s. 343.

Dağıstanî, Hasan Hilmi, Tenbîhü's-Sâlikîn İlâ Ğurûri'l-Müteşeyyihîn, Erişim tarihi 30/05/2015

http://files.darulfikr.ru/books/Tasawwuf_Knigi_Hasan_Hilmi_Afandi

-----Telhîsü'l-Me'ârif fi Terğîb-i Muhammed Ârif, Erişim tarihi 30/05/2015

http://files.darulfikr.ru/books/Tasawwuf_Knigi_Hasan_Hilmi_Afandi

-----El-Bürûcü'l-Müşeyyedebi'n-Nusûsu'l-Müeyyede, Erişim tarihi 30/05/2015

http://files.darulfikr.ru/books/Tasawwuf_Knigi_Hasan_Hilmi_Afandi

Eşrefoğlu, Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, İstanbul 1976.

Fîruzâbâdî, Muhammedb. Ya'kûb, el-Kâmûsu'l-Muhît I-IV, Beyrut 1991.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Kitâbu'r-Rûh, thk.: Muhammed Şerîf Sükker, Beyrut 1991.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem el-Mısrî, Lisânu'l-Arab, I-XV, Beyrut ts.

Kaşânî, Abdurrazzak, *Istılâhâtü's-Sûfiyye*, Kahire 1992.

Kızılar, Hamdi, *Cahidi Ahmed Efendi ve Tasavvuf Felsefesi*, Ankara: Tutku Yayıncılık, 2006.

Kuşeyri, Abdulkerim b. Havâzin, er-Risaletü'l-Kuşeyriyye, thk.: Ali Abdulhamid Baltacı-Ma'rûf Zerîk, Beyrut ts.

Mehmet Ali Aynî, "Nefs Kelimesinin Mânâları", Darülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası 14 (1930)

Mevlânâ Celâleddîn Muhammed b. Muhammed b. El-Hüseyin el-Belhî er-Rûmî, Mesnevî-i Şerif, Aslı ve Sadeleştirilmesiyle Manzûm Nahifi Tercümesi I-VI, haz.: Amil Çelebioğlu, MEB Yay., İstanbul 2000.

Münâvî, Muhammed Abdurraûf, et-Tevkîf ala Mühimmâti't Te'ârîf, thk.: Dr. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Beyrut 1410.

Öztürk, Yaşar Nuri, Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf, İstanbul 1989.

Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulkâdir, Muhtârü's-Sihâh, thk.: Muhammed Hatır, Beyrut 1415/1995.

Regis Blachere, "Nefs Kelimesinin Kur'ân'da Kullanılışı Hakkında Bazı Notlar", çev.: Sadık Kılıç, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5 (1982)

Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Huseyn, "Uyûbu'n-Nefs ve Mudâvâtuhâ" ter.: Süleyman Ateş, İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara 1977.

..... Tasavvufun Ana İlkeleri, Sülemi'nin Risaleleri, çev.: Süleyman Ateş, Ankara 1981.

